

Andor Anna Klára

A pénznem minden. Dollárboltok a szocializmusban: a társadalmi egyenlőtlenség lenyomatai a hiánygazdaságban

„[...] a] dollárbolt nem más, mint a hanyatló Nyugat kifestett előszobája a puritán moralitásával nem hivalkodó Kelet-Európában, ellenben olyan márkás cuccokat lehet ott venni, amik a KGST-piacon nem kaphatók”¹

A szocializmus évtizedeinek fogyasztási szokásait erőteljesen meghatározta a hiánygazdaság, mivel a szocialista rendszerből hiányoztak a nyugati fogyasztói társadalom szokásai és intézményei, a lakosság számára pedig csak a korlátozott és sajátos ideológia-politikai megfontolásokból ösztönzött termékek meghatározott körére kiterjedő fogyasztás lehetősége volt biztosítva. A Rákosi-korszakhoz képest a Kádár-rendszerben a fogyasztással és utazással kapcsolatos rendelkezések is enyhültek, és mind a hiányt, mind pedig ennek egyik forrásaként említhető – a más valutára szabadon átváltható – konvertibilis valuta (vagy keményvaluta)²-hiányt csökkenteni kívánó intézkedésként jöttek létre a konvertibilis, főként nyugati valutáért kínált szolgáltatások és üzletek.³ Ezen boltok létrehozása ellentmondásokat hordoz, hiszen a szocializmus alapvető dogmaival – osztályelmélet, egyenlőség – ment szembe, valamint a nyugati fogyasztási kultúrát is meghonosította.⁴

A Kádár-korszak politikai enyhülése következtében az 1970-es évekre nemcsak a jövedelmek gyors emelkedésének lehettünk tanúi, de a magyar gazdaság addigi történetében ekkor érte el az ország a legmagasabb fogyasztást és életszínvonalat, emellett pedig az áruellátás is ekkor volt a legjobb, az élvezeti és a tartós fogyasztási cikkek fogyasztási aránya ugrásszerűen nőtt 1960 és 1979 között.⁵ A hetvenes évekre a keményvalutáért vásárolható termékekkel nagyban nőtt a választék, de ez sem tudta teljesen kielégíteni a keresletet.⁶ Mivel a forintos választék kicsi volt, amit az is jelzett, hogy a silány minőségű termékek is nagy mennyiségben fogytak el, sokan fordultak a keményvalutáért árusító üzletek felé, amelyhez nemcsak a hozzáférés volt nehéz az átlagember számára, de problémát

¹ Kácsor 2017: 25.

² Kornai 2012: 365.

³ Havasréti 2006: 134; Papolczy 2017: 34; Bjanógel 1972: 16.

⁴ Ezt az ideológiai ellentmondást mutatja be az 1930-as évek szovjet valutás boltjai esetében: Osokina 2021: 228–234.

⁵ Berend T. 1986: 1; Csikós-Nagy 1982: 170.

⁶ Valuch 2022: 112.

jelentett az is, hogy számos hazai gyártmányú árucikk is csak ezeken keresztül volt kapható.⁷ (Ilyenek voltak például a minőségi magyar borok, amelyek közül a kékfrankosról humorosan a *Nevető lexikon és agyrémszótár* megjegyzi, hogy ez volt Magyarország konvertibilis valutája.⁸)

A nyolcvanas évekre az általános áruhiány Magyarországon megszűnt, de előfordult, hogy a szezonális és keresett cikkekből továbbra is hiány keletkezett időről időre; ekkorra azonban már a fogyasztás a társadalmi presztízs kifejezésének alapvető eszközévé vált.⁹ Mivel viszonylag keskeny réteg fért hozzá vágynak, de csak a dollárboltokban kínált nyugati termékekhez (ráadásul csak a nagyvárosokban, frekvenciált helyeken voltak ilyen boltok), a fogyasztási lehetőségekben – és a fogyasztási cikkek általi önkifejezésben – mutatkozó egyenlőtlenség kettéosztotta a társadalmat azokra, akik rendelkeztek keményvalutával és részesülhettek a nyugati termékekben, és azokra, akik nem.

Ez a kettéosztottság nem csak a magyar társadalom, de a szocialista országok közös emlékévé vált. *A Mester és Margarita* egy fejezetében a főszereplők a küllemében is gyönyörű, vásznakkal, szövetekkel, cipőkkel teli polcok között, az orosz dollárbolt cukrászati és élelmiszerosztályán járva az alábbi szöveggel érik el a boltban vásárlók egyetértését:

„– Polgártársak! – kiáltott fel vibráló, éles hangon. – Micsoda dolog ez? Ki hallott ilyet? Ez a szegény ember – Korovjov itt még érzelmesebben rezgettette a hangját, és Behemótra mutatott, aki haladéktalanul sírós ábrázatot vágott –, ez a szegény ember naphosszat benzinformalókat javít. Megéhezett... és honnét vegyen valutát?”¹⁰

A satíra eszközével Bulgakov jól érzékelteti a hétköznapi ember számára a valutásbolt adta – egyenlőtlenséget teremtő – korlátozásokat, és azt a világot, amelyben ezek az üzletek a szocialista értékrend szürkeségét színesítő elemként tűnnek fel.¹¹ A többi szocialista országban korábban kialakultak azok az eladási csatornák, amelyek a nyugati fogyasztási cikkeket értékesítették konvertibilis valutáért.¹² A Szovjetunióban *Beryozka*, Lengyelországban *Pewex*, az NDK-ban *Intershop*, Csehszlovákiában *Tuzex*, Bulgáriában *Corecom*, Romániában *Comturist*, Kubában *Dollar store*, Kínában *Friendship store* néven az 1950-es évek végétől létesítettek hasonló elven működő állami irányítású bolthálózatokat. Elterjedésük fő oka ezen országok mindegyikében az áruhiány volt, és kettős feladatot töltöttek be: javították a lakosság fogyasztási cikkekkel való ellátását úgy, hogy közben keményvalutát szereztek. Választékuk nagyrészt olyan importcikkekből állt,

⁷ Valuch 2008: 43; *Népszabadság* 1989. november 8. 8.

⁸ Timár 2000: 61.

⁹ Valuch 2008: 40.

¹⁰ Bulgakov 1972: 377–378. A részlet egy 1930-as szovjet dollárboltban játszódik, de később is ugyanezen rendszerű boltok működtek.

¹¹ Szalay 1970: 60; Kamarás 1996: 115.

¹² Bátori–Vilmos 1964: 217.

amelyek vagy nem voltak kaphatók a belső piacon, vagy csak jóval drágábban. Ennek következtében sok nyugati cég termékei a dollárboltok polcairól váltak ismertté a szocialista vásárlók előtt.¹³ Ezek a konvertibilis valutáért árusító bolt-hálózatok egymás termékeit is igyekeztek keményvalutáért forgalmazni, s hálózatuk még 1989-ben is bővült a KGST-országokban.¹⁴ A tanulmányban a valutás boltok kialakulásának rövid története után azt mutatom be, hogy kik voltak azok az ágensek, akik hozzáférhettek ezen üzletek termékeihez, illetve, hogy milyen társadalmi gyakorlatokat alakított ki maga a boltrendszer megjelenése – a kizárólag ezekben az üzletekben kapható termékek beszerzésére – azok számára, akik hivatalosan nem férhettek hozzá a termékekhez. A dolgozat fókuszában az a kérdés áll, hogy a dollár- és diplomataboltok mennyiben osztották ketté a társadalmat, mennyiben erősítették a hiánygazdaságban a hiányérzetet és az egyenlőtlen-séget, milyen vélemények, emlékek élnek ezekről a boltokról.

A valutás boltokról az utóbbi évtizedben készült néhány tanulmány, míg a magyar IKKA, Konsumturist és Intertourist üzletek megjelenését Annina Gagyiova mutatta be a *Hungarian Studies Review* hasábjain.¹⁵ A rendelkezésre álló kisszámú szakirodalmat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, a Budapest Főváros Levéltára és a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum által őrzött dokumentumok, a dollárboltokat bemutató újságcikkek, irodalmi alkotások és négy egykori dollárbolti dolgozóval készített interjú információival egészítettem ki.

A VALUTÁÉRT ÁRUSÍTÓ ÜZLETEK TÖRTÉNETE

A szocialista berendezkedést a szigorú vízumpolitika és a kötött devizagazdálkodás jellemezte. Tiltott volt a külföldi valuták birtoklása, az állampolgárok csak meghatározott időközönként (3 év) utazhattak külföldre.¹⁶ „A nyugati utazásokat nehezítette a szűkös valutakeret: személyenként három évre meghatározott mennyiségű dollárt – először 70, majd 120, az 1980-as években 300, az 1980-as évek végén újra csak évi 50 dollárt – lehetett igényelni.”¹⁷ Ezen intézkedések azért jöttek létre, mert a szocialista állam igyekezett mindent bevetni, hogy a magyarok konvertibilis valutája itthon maradjon. Azáltal, hogy a keményvaluta birtoklása sokáig büncselekménynek számított, és a külföldi utazásokra is olyan szűkös valutakeretet biztosítottak, ami a nyugat-európai nyaralásokon csak rosszabb minőségű szálláshelyekre, takarékoskodásra, néha éhezésre volt elég,¹⁸ a magyarok külföldi útjaik során is alig, az itthon kialakított valutáért árusító

¹³ *Világ gazdaság* 1978. július 5. 7.

¹⁴ Miltényi 1986: 52; Klauber 1989: 19.

¹⁵ Zatlán 2007, Guentcheva 2009: 3–28; Bren 2012: 27–48; Gagyiova 2021: 19–47.

¹⁶ Markos–Kolacsek 1961: 44; *Kossuth Népe* 1945. augusztus 17. 1.

¹⁷ Feitl et al. 2013: 178.

¹⁸ Kapitány Zs.–Kapitány G. 2014: 6.

boltokban pedig a kezdetekben egyáltalán nem tudtak vásárolni. A szocialista vezetés mellett, hogy a magyar állampolgárok keményvalutához jutását szigorúan szabályozta, a külföldiektől is próbált minél több valutát szerezni: kezdetben például a nyugati turisták részére a (luxus)szállodák – magyarok számára elképzelhetetlen – fényűző szobáit és lakosztályait kínálva igyekeztek nyugati valutához jutni,¹⁹ majd a többi szocialista ország mintájára bevezették a konvertibilis valutáért árusító boltokat.

A konvertibilis valutáért árusító boltok elődjeként tekinthetünk az 1949-ben indított IKKA (IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció) ajándékszolgálatra, habár itt még nem annyira a valuta, hanem a nyugaton élő rokonok „birtoklása” juttatta előnybe a magyarok egy részét.²⁰ Az IKKA lényege abban állt, hogy a fogyasztás szinte minden területére – édesség, alkohol, déligyümölcs, pamutáru, cipő, gépkocsi, motorolaj, virág, építőanyag, gyógyszer, rádióüzenet, családi film készítése és sírgondozás – kiterjedő szolgáltatásokat, termékeket ajánlott valutáért.²¹ Ennek az volt a menete, hogy a külföldön élők – az itthon maradt – rokonainknak és barátaiknak nevére egy megadott számlára tudtak keményvalutát utalni, amelynek értékében az IKKA katalógusokból kiválasztott termékeket és szolgáltatásokat az itthoni kedvezményezettek csomagként vagy szolgáltatásként megkapták.²² Később bolt formájában is elérhetővé váltak a termékek, így a külföldi ismerős által folyószámlára utalt összeget az IKKA üzletében is le lehetett vásárolni.²³

1962-ben egy másik koncepció keretében nyílt nyugati termékeket árusító üzlet.²⁴ A Konsumexhez tartozó diplomataboltok rendszerével a Magyarországon élő külföldi diplomaták birtokában lévő keményvalutát célozták meg, ezekbe a boltokba csak megfelelő igazolás felmutatásával lehetett belépni.²⁵ Később az állam Konsumturist néven nyugati valutáért árusító bolthálózatot is létrehozott, nem csak diplomatáknak.²⁶

A BÁV (Bizományi Áruház Vállalat) és az Ártex Külkereskedelmi Vállalat 1961-ben kezdett valutáért exportálni műtárgyakat és régiségeket.²⁷ 1964-ben nyílt az első régiséget valutáért árusító bolt, amely a következő évben további üzletekkel és áruházzal várta a valutáért vásárlókat, ezen üzletekben ekkortól részletre is lehetett vásárolni.²⁸ Az üzlet már az első évben is nagy sikerrel árusította

¹⁹ Majtényi 2009: 177–181.

²⁰ Gagyiova 2021: 21.

²¹ MKVM KD 2007.3.1–1. IKKA csomag.

²² MKVM DC 86.202. IKKA Árjegyzék 1962–1963.

²³ Maczó 2018: 46.

²⁴ Korompay 1988/1989: oldalszám nélkül

²⁵ Váradi 2019.

²⁶ BFL XXIII.102.a.1. Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei 1967. február 1. 3; *Pest Megyei Hírlap* 1967. április 20. 5.

²⁷ Pál 1966: 96.

²⁸ *Népszava* 1965. március 3. 1; *Magyar Nemzet* 1965. március 3. 5; *Népszava* 1965. március 28. 1.

termékeit,²⁹ – megnyitásakor rögtön három alkalommal vitték el a teljes árukészletet.³⁰ A BÁV valutáért való régiségkereskedelmének megjelenése és az erre való rácsodálkozás tör felszínre Solymár József *A Nagyfülű világgá ment* című novellájában, melyben a korábban a saját családjának tulajdonát képező kővér kínai istenszobrocskát – a Nagyfülűt – látja meg a Népköztársaság útjának egyik kirakatában, de a szobor (vissza)vétele problémákba ütközik, mivel a „Consum-turist” boltban csak valutáért lehet vásárolni,

így a történet végére a megszerzésről le is tesz az író.³¹ A BÁV emellett valutáért árveréseket is szervezett, valamint részt vett külföldi aukciókon is.³²

Intertourist néven további valutáért árusító boltok nyíltak 1965-től a Csemege Kereskedelmi Vállalat irányításával. Elsőként a Kígyó utcában, a Royal és Gellért Szállókban, Tihanyban és Siófokon lehetett nyugati termékeket vásárolni.³³ A vállalat folyamatosan bővült, 1976-ban nyílt a 75. Intertourist bolt, 1990-re 120 Intertourist bolt volt országszerte.³⁴ A boltok irigyelt helyé váltak a konvertibilis fizetőeszközzel nem rendelkezők számára, márványos és speciális üvegvitrines esztétikájuk,³⁵ a termékek és az addig kevesek által készpénzfizetés helyett használt Visa bankkártyák használatának újdonságereje vonzotta az embereket a kirakatokhoz.³⁶

A legtöbben e három nagyvállalat valutáért árusító boltjaira emlékeznek, és ezeket említi a legtöbb forrás is, ám már egy 1977-es olvasói levél is szóvá tette, hogy egy valutás boltokról szóló cikkben csak az Inter- és Konsumturist boltokat és az IKKA-t említették, s kimaradtak az Utastourist-bolthálózat üzletei.³⁷

1. kép. Vásárlók az Intertourist üzlete előtt

Forrás: *Figyelő* 1987. december 21. 15.

²⁹ *Népszabadság* 1965. június 27. 11.

³⁰ *Népszava* 1965. július 16. 1.

³¹ Solymár 1965: 24.

³² *Kereskedelmi Szemle* 1986. (17.) 11. 58–60. 60.

³³ Pál 1966: 97.

³⁴ MKVM KD Schreiber 1977: 23; MKVM KD Tóth János 2011. április 21-i visszaemlékezése *Intertourist a „Csemege” sikertörténet* címmel.

³⁵ Interjú Csuha Ágnessel, az Intertourist központjában 1973-tól 1990-ig dolgozó építésszel. 2022. május 17.

³⁶ *Új Néplap* 1996. július 11. 15.

³⁷ *Magyarország* 1977. augusztus 14. 31; *Magyarország* 1977. július 17. 32.

A Konsumturist és Intertourist lánchoz hasonlóan alakult ki a hetvenes évek elején az Utasellátó Vállalat égisze alatt az Utastourist bolthálózat, amelynek 1982-ben még csak három, az évtized végére pedig közel ötven valutás üzlete volt országsszerte.³⁸ Állomásai megtalálhatóak voltak a nyugati határátkelőknél, amelyekben a határon megálló külföldi turistáknak kínálták a cigaretta mellett a hazai pálinkákat és téliszalámit, valamint a népi- és iparművészeti termékeket, kozmetikumokat.³⁹ A közlekedési csomópontokon, mint a Déli és a Keleti pályaudvaron, a Ferihegyi repülőtéren, valamint a Belgrád rakparti nemzetközi hajóállomáson, de vidéken például a debreceni nagyállomás pályaudvarán, valamint a 7-es főút révén a nemzetközi forgalomban is érdekelt Nagykanizsán lévő Utastourist boltokban is vásárolhattak valutáért.⁴⁰ Sőt, a fővárosban kialakított kamionterminálon is volt Utastourist bolt.⁴¹ Mivel az Utastourist főként a nyugati határon keresztül érkező turistaforgalomra épült és ez adta bevételének nagyrészét, raktáraikat is Ráabafüzesen és Hegyeshalomban alakították ki.⁴² Ezek mellett szállodákban is működött Utastourist bolt, így például Budapesten a Gellért Szállóban, az Átrium Hyatt Szállodában, az Astoria Szállodában és a Royal Szállodában, vidéken pedig többek között a Danubius Hotel Bük szállodában és a Hotel Sopronban.⁴³ Miután ezek a boltok egyre jövedelmezőbbek lettek, szakboltok is nyíltak: ilyen volt az Utastourist Játékház, ahol számos játék mellett Lego-, Barbie- és Duplo választékból vásárolhattak valutáért.⁴⁴

„Hol is vásárolhatunk dollárért?” – teszi fel és válaszolja meg a kérdést 1987-ben Elek Lenke újságíró, aki számos cikket dedikált a dollárboltok, valutás fizetési lehetőségek kutatásának: „Több tízezer vannak, akiknek széles a választási lehetősége. Devizaszámlájuk révén az Arany János utcai Diplomata Áruházban, bizonyos iparcikkeket vehetnek a Centrum-Quelle és a La Redoute hálózatban, netán a MALÉV duty free shopjában.”⁴⁵ A diplomata- és dollárboltok mellett tehát egyre bővült a lehetőség és a választék azoknak, akik – legálisan – rendelkeztek valutával. Az idézetben említett Centrum-Quelle üzlet nem nyílt árusítású üzlettel, hanem katalógusból kiválasztható termékekkel és csomagokkal szállt be „a dolláros bizniszbe”.⁴⁶ A felsoroltak mellett az Ofotért Vállalat is megkapta a lehetőséget, hogy a profiljába tartozó optikai és fényképészeti cikkekre importjogot szerezve termékeit valutáért is árusíthassa.⁴⁷ Az Ofotért mint

³⁸ *Magyarország* 1977. augusztus 14. 31; Harmati 2009: 48.

³⁹ *Kisalföld* 1979. április 19. 3; *Magyar Vasutas* 1976. október 16. 6.

⁴⁰ *Turista Magazin* 1983. (29.) 3. 2; *Magyar Vasutas* 1974. augusztus 1. 6; *Magyar Nemzet* 1973. április 28. 7; *Hajdú-Bihari Napló* 1985. december 20. 2; *Zalai Hírlap* 1986. december 19. 8.

⁴¹ *Képes* 1987. április 25. 54.

⁴² *Vas Népe* 1986. november 26. 1; *Esti Hírlap* 1987. május 9. 3; *Magyar Vasutas* 1987. október 15. 6.

⁴³ *Népszava* 1989. augusztus 3. 10; *Képes* 1988. november 12. 46; *Kisalföld* 1986. március 29. 10; *Magyar Vasutas* 1984. augusztus 30. 5.

⁴⁴ *Magyar Vasutas* 1981. március 9. 5; *Képes* 1987. december 5. 60.

⁴⁵ *Magyar Hírlap* 1987. február 18. 5.

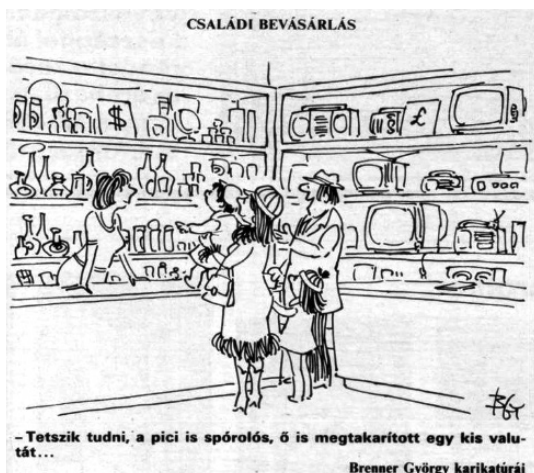
⁴⁶ *Magyar Hírlap* 1989. szeptember 18. 5.

⁴⁷ *Juhár* 1968: 10.

szakbolt esete jól példázza, hogy mivel „behozatali lehetősége töredékét fedezi csupán az igényeknek, s így a kiállított termékekhez forintért hozzájutni magánemberként és vállalati megrendelőként egyaránt csaknem lehetetlen.”⁴⁸ E szakbolt „dollárboltta” válása azt is eredményezte, hogy azáltal, hogy itt vásárolni csak saját devizakeret terhére lehetett, s devizakerettel csak a beruházni vágyó intézmények rendelkezettek, a kínálatot is az ő igényeikhez igazították. S habár így a választék nagyobb volt, mint a forintért árusító boltokban, az emberek a valutakeret miatt a nagyértékű árucikkeket még egész családok összefogásával sem mindig tudták megvenni.⁴⁹

A szállodaiparban a Pannónia Szálloda- és Vendéglátó Vállalat keretén belül alakultak dollárboltok: a lánc 1987-ben a Budapesten (pl. az Emke Szálló halljában), a Dunakanyarban és a Duna mentén (pl. Dobogókőn, Gemencen) valamint a Balatonnál (pl. a síófoki Európa Hotelben) található szállodáiban nyitott „hotel-shopokat”, amelyeknek célközönsége a külföldi turisták voltak.⁵⁰ A cég akkori vezetője szerint azért célszerű a szállodaláncnak saját valutás boltot nyitnia, mert „[a] saját Pannónia boltot talán jobban elfogadják majd a cég szállodáiban. A vendéget rá is lehetne ügyes trükkökkel beszélni a vásárlásra – például az üzlet ajánlatát árjegyzékkel minden szállodaszoba asztalára odatenni.”⁵¹ Emellett a Pannónia a visegrádi parkolóban és Budapesten, az Aranykéz utcai új parkolóházban is nyitott dollárboltot.⁵²

A rendszerváltás előtti évtizedben márkaboltok és szakboltok is alakultak Budapesten (Sony-, Benetton- és Pierre Cardin-üzlet), amelyekben valutáért lehetett vásárolni, de dollárért hanglemezeket, sőt a nyolcvanas évek végén már „alig használt nyugati autókat” is lehetett kapni.⁵³ Ezek mellett az IBUSZ is nyitott néhány valutás üzletet: például Somoskőújfalu határtelepülésen vagy

2. kép. Csalási vásárlás egy dollárboltban

Forrás: Figyelő 1987. december 21. 15.

⁴⁸ Fotó 1987. (34.) 10. 464–465.

⁴⁹ Magyar Hírlap 1988. február 27. 7; Csongrád Megyei Hírlap 1989. augusztus 31. 3.

⁵⁰ Népszava 1987. június 3. 16.

⁵¹ Magyar Hírlap 1987. február 18. 5.

⁵² Népszava 1987. június 3. 16.

⁵³ Képes 1988. február 6. 29.

3. kép. Bécsben vagy egy dollárboltban érdemes vásárolni?

Forrás: *Figyelő* 1987. december 21. 15.

sem választékban nem versenyképesek még a viszonylag drága bécsi üzletekkel sem.⁵⁸ – olvasható egy 1989-es cikkben, s már az 1980-as évektől megindult a „fridsiderturizmus”, amelynek oka az volt, hogy a dollárboltokban való vásárlás a valutakeret engedélyezésével is nehézkes volt, illetve ezen boltok polcain is akadt hiány.⁵⁹ „Az igazat megvallva, talán a Mariahilfen vásárolni nagyobb élmény. Még benzinköltséggel együtt is.”⁶⁰

1989. november 24-én az Országgyűlés megszavazta az áfa-törvényt, melynek értelmében a valuta boltok termékeire is kivetették az áfát, ami 25%-os áremelést jelentett.⁶¹ Az intézkedés keretében összevonták az utazási és deviza számlákat, és lehetővé tették a lakosság tulajdonában lévő konvertibilis deviza bankokban való elhelyezését.⁶² Emiatt újra megérte Bécsbe menni bevásárolni, aminek nagy kárát látta a hazai gazdaság.⁶³ Ebben a kedvezőtlen helyzetben a hazai dollárboltok akár 80%-os akciókkal is igyekeztek túladni termékeiken.⁶⁴ 1992. április 1-jétől a valuta üzletek csak forintért árusíthattak, végül 1993. márciusára a konvertibilis valutáért történő belföldi árusításhoz korábban

Püspökladányban,⁵⁴ ezek azonban kevéssel a rendszerváltás előtt nyíltak, így nem sokáig várták vevőiket.

Egy 1983-as rendelkezés szerint⁵⁵ a magyar állampolgárok kétezer forint értékig tarthattak birtokukban konvertibilis valutát, és ezt a pénzt az Intertourist és az Utastourist boltjaiban is elkölthették.⁵⁶ 1989-ben a duplájára emelték a keretet.⁵⁷ Ennek ellenére az áhított dollárboltok mégis konkurenciára letek: „Abban mindenki egyetért, hogy nálunk a dollárboltok sem árban,

⁵⁴ *Hajdú-Bihari Napló* 1989. augusztus 8. 1; *Hajdú-Bihari Napló* 1990. április 20. 10.

⁵⁵ *Kisalföld* 1983. szeptember 3. 3.

⁵⁶ Juhár 1986: 4.

⁵⁷ *Kelet-Magyarország* 1989. szeptember 16. 4.

⁵⁸ Klauber 1989: 19.

⁵⁹ Juhár 1986: 4.

⁶⁰ *Figyelő* 1987. március 27. 14–15.

⁶¹ 1989:40. tv. az általános forgalmi adóról 28.§; Herner 1989: 16.

⁶² *Dolgozók Lapja* 1989. szeptember 1. 1.

⁶³ *Magyar Hírlap* 2009. április 4. 8.

⁶⁴ *Mai Nap* 1991. november 6. 19.

kiadott devizahatósági engedélyek is érvényüket veszítették.⁶⁵ Kivételt képeztek ez alól a diplomataboltok, a tranzitterületen lévő vámmentes üzletek és az idegenforgalmi szolgáltatások.⁶⁶ A diplomataboltokban ettől fogva csak a Magyarországon akkreditált diplomaták vásárolhattak kedvezményesen.⁶⁷ A Konsumturist 1992-ben eladta üzleteinek nagy részét és vállalatból kereskedelmi részvénytársasággá alakult.⁶⁸ Felmerült az az ötlet, hogy a vásárlóközönségre építve itthon luxusnak számító árukat fog forgalmazni forintért. Az Intertourist nagy veszteségei következtében az összes szállodai üzletét bezárta, a maradék kb. 20 bolt beolvadt az élelmiszer-üzletágba. A legegyszerűbb dolga a BÁV-nak volt, „hiszen csak az árcímkeket cserélte ki a korábban valutáért árusító Konsumturist boltjaiban. Szükségtelen volt az átalakításuk vagy a bezárásuk, mivel a régiség forintért is kelendő.”⁶⁹ A vásárlók ekkor már forintért is hozzáférhettek a nyugati termékekhez, bár a dollárboltokat körüllegő misztikum elveszett. Voltak, akik a kettős valutarendszer kialakulásától tartva tulajdonképpen örültek is a korszakban meghatározó élményt adó üzletek bezárásának.⁷⁰

A VALUTÁS BOLTOK KÍNÁLATA

A valutás boltokat megalakulásukkor a korábban hiányzó boltgységek egyik válfajaként említették, amelyek előrelépést jelentettek a kereskedelemben.⁷¹ S bár ezeket a boltgységeket

„eredetileg azért hozták létre, hogy a külföldi turistákat az általuk megszokott cigarettával, itallal, kozmetikumokkal kiszolgálják, s ugyanott kínáljanak számukra szigorúan zsúrizett valódi népművészeti termékeket és más ajándékcikket, újabb ezek a boltok a magyar vásárlók érdeklődésére is igényt tarthatnak.”⁷²

A dollárboltok célját ekkor, – amikor már magyar állampolgárok is vásárolhattak valutáért, – így határozták meg: „A fő cél kettős: – a külföldiek konvertibilis valutáért történő áruvásárlásainak fokozása, – a belföldieknél lévő, meglehetősen nagy összegekre becsült konvertibilis valutakészletek bevonása.” Ennek a célnak eléréséhez a választékot is igyekeztek úgy alakítani, hogy mindkét célzott csoport igényeit maximálisan kielégítsék.⁷³

⁶⁵ *Amerikai Magyar Szó* 1992. január 30. 2.

⁶⁶ *Néplap* 1991. október 12. 1.

⁶⁷ *Somogyi Néplap* 1989. szeptember 9. 2.

⁶⁸ Fodor 2009: 54–55.

⁶⁹ *Népszabadság* 1992. március 6. 8.

⁷⁰ Tarnói 1990: 28; *Pest Megyei Hírlap* 1989. január 13. 3; *Délmagyarország* 1989. január 14. 2.

⁷¹ *Somogyi Néplap* 1969. augusztus 28. 1.

⁷² *Kisalföld* 1983. szeptember 13. 3.

⁷³ Imre 1983: 25–30.

„A valutáért árusító boltok kínálata igen széleskörű. A boltok árukészletének összetételére a következő cikkcsoportba tartozó termékek jellemzőek: kozmetikai és vegyi áruk, édesség, italárúk, cigaretták, tartósított élelmiszeripari termékek, játékok, ruházati termékek, háztartási műszaki cikkek és híradástechnikai termékek.”⁷⁴

– írja egy valutás boltokat ellenőrző jelentés, amely ezen felsorolással éppen csak a kínálat egy részét fedi le. Érdemes azonban – az újságcikkek és a nosztalgiával megírt cikkek segítségével – kiegészíteni ezt a listát, hogy meglássuk, mi is volt azokban a kirakatokban, amelyekért annyi magyar epkedett a Kádár-korszakban.

Ami az élelmiszereket és italokat illeti, az olyan hungarikumnak számító különlegességek is kaphatók voltak ezekben a boltokban, mint a sokáig hiánycikknek számító Unicum és Pick szalámi.⁷⁵ De az áhított nyugati csokoládék (Bounty, Mars, Toblerone) mellett külföldi alkoholok (Chivas Regal, konyakok, brandyk, DAB dobozos sörök) és üdítők (Fanta, 7Up, Coca Cola, Sprite) is a polcokra kerültek.⁷⁶ Hogy mennyire ismeretlen és vágyott dologként jelentek meg ezek a nyugati termékek, azt épp az üdítők kapcsán jól érzékelteti Vámos Miklós *Szoci kóla* című novellája, melyben a fiatalok a kiváltságos, külföldön dolgozó osztálytárs apját kérik, hogy szerezzen nekik egy kis kábítószert: „Marihuánát akartunk. Vagy heroint. Vagy elesdét. Vagy kokaint. Vagy kokakólát. Mindenki tudta, hogy utóbbi a leghatásosabb kábítószerek egyike; a kokakólamámorban tobzódó nyugati ifjúságról gyakran esett szó a KISZ-gyűléseken is.”⁷⁷ Természetesen a különös, barázdás üvegekben érkező barnás lé a magyar fiatalokat is mámoros állapotba hozta, ahogyan a náluk fiatalabb gyermekeket pedig a dollárboltok kirakatában látható Moncsicsi, Matchbox, Lego, Duplo és Barbie-játékok, amelyek jó ideig a forintért árusító boltokban nem lehetett kapni.⁷⁸

Sokáig kizárólag ezekből a boltokból lehetett beszerezni Adidas és Nike cipőket, Citizen és Seiko órákat, valamint a státuszszimbólumnak számító farmert.⁷⁹ A diplomataboltokban ezek mellett például bundának való szőrmet is árultak, de az Intertourist vállalatnak az Intercontinental Szálló halljában volt külön szőrmerészlege, ahol nerc- és nemesprémek is kaphatók voltak.⁸⁰

Igazi slágernek számítottak a nyugati kozmetikai termékek és parfümök. A Magyarországon sokáig nem kapható Nina Ricci, Chanel, Lancome parfümök, vagy egyéb francia illatszerek, a nyugati (Atlantic, Fa, Lux) szappanok és csokoládék illatával vegyülve a dollárboltok jellegzetes, kellemes illatot kölcsönöztek.⁸¹ A technikai eszközök között említendőek a rádiók, magnók, televíziók,

⁷⁴ Oláh 1991: 51.

⁷⁵ Gagyióva 2021: 27.

⁷⁶ Török 2011: 25.

⁷⁷ Vámos 2005: 53–56.

⁷⁸ Török 2011: 25; *Képes* 1987. december 5. 60.

⁷⁹ Török 2011: 25; Petrás 2020.

⁸⁰ Interjú Szita Istvánnal, aki 1974-től 1978-ig a Városház utcai diplomatabolt dolgozója volt. 2022. május 18; Interjú Csuha Ágnessel. 2022. május 17.

⁸¹ *Vasárnapi Hírek* 1988. május 22. 5; *Magyarország* 1979. december 9. 45.

hanglemezek, hűtőszekrények és bojlerok, kávéfőzők és mixerek, hőkandallók, kenyérpírók, varrógépek, hajszárítók, Philips, Remington és Braun márkájú villanyborotvák.⁸²

A leginkább vágyott, ám elérhetetlen helyszín a diplomatabolt volt, ahol a külföldi és magyar italok, cigaretta és dohányáru mellett kozmetikai és testápoló cikkek, vegyi áruk, édességek, csemegeárúk, különféle ruházati termékek, szörme, porcelán, órák, játékarúk, híradástechnikai áruk, fotók, számítógépek, hangszerek, külföldi és magyar háztartási gépek, gépkocsik és aranyékszerek voltak kaphatók, s a gépekhez hiba esetén külön szervizek álltak a vevők rendelkezésére Budapest területén.⁸³ A diplomataboltokban kínált kincseket, csemegéket ráadásul a többi valutás boltnál is olcsóbban adták, mivel itt az árak vám-, fogyasztási- és forgalmiadó-mentesek voltak, ráadásul a külképviseleti, külkereskedelmi dolgozók és diplomaták 10%-os engedményt kaptak, ezen felül bizonyos termékekre ennél is magasabb, 20–30–40%-os kedvezményeket lehetett igényelni.⁸⁴ Idetartozott, de külön ágazat volt az autószojgálat: először az IKKA keretében lehetett autót vagy egyéb közlekedési eszközt is ajándékozni, a kínálatban szerepeltek például Pannonia, Danubia motorkerékpárok, Robusta kerékpárok, Skoda Super Octavia, Moszkvics, Wartburg de Luxe, Wartburg Limousine, Fiat 600D, Trabant Comby és Trabant Limousine gépkocsik.⁸⁵ 1967-ben hozták létre a Konsumex Autószojgálatot, ekkorra a gépkocsiválaszték a szocialista országokban gyártott autókön kívül Ford, Wolksvagen, Fiat, Renault, Peugeot típusokra terjedt ki, később nem csak a gépkocsik választéka bővült, de bővült azok szervizellátása is.⁸⁶ A szolgálatás előnye volt, hogy a rendőrség által vizsgáztatva, rendszámablával ellátva, forgalmi engedéllyel rendelkező autókhoz sorban állás nélkül vagy aránylag rövid sorban állással lehetett hozzájutni, egyébként új autót csak a Merkur sorbanállásos elosztási csatornáján keresztül lehetett venni.⁸⁷ A hatalmas autóhiány miatt ez éveket is jelenthetett, melynek következtében a hetvenes és nyolcvanas években a használt autók gyakran többre kerültek, mint az újak.⁸⁸ További előny volt, hogy az új gépkocsinál addig érvényes 60%-os vám helyett csak 50%-os vámtarifát számoltak fel, így ösztönözve a vásárlásra jogosultakat, hogy itthon vásároljanak gépjárművet.⁸⁹ Később a vámot úgy alakították, hogy míg a tőkés országokból importált gépkocsiknál a vámalap 20% volt, a szocialista gyártmányú gépkocsik árain felül vámot nem kellett fizetni.⁹⁰

⁸² MKVM KD Konsumturist diplomatabolt árjegyzék.

⁸³ *Vasárnapi Hírek* 1988. május 22. 5; MNL XXIX–G–140 VPOP/DB utólagos ellenőrzési jkv. 1997. április 25; Korompay 1988/1989: 5.

⁸⁴ *Figyelő* 1987. március 27. 14–15; Korompay 1988/1989: 1.

⁸⁵ Fenyő 1962: 69–70; MKVM KD 2007.3.1–1. IKKA Árjegyzék 1966. nyár

⁸⁶ Korompay: 1988/1989; *Heves Megyei Népiújság* 1967. május 24. 6.

⁸⁷ *Autó-Motor* 1971. (24.) 1. 16; Kapitány Zs.–Kornai–Szabó 1982: 300–324; Kapitány Zs. 1994: 35.

⁸⁸ *Képes* 1988. február 6; Valuch 2022: 112.

⁸⁹ *Bács-Kiskun megyei Népiújság* 1967. április 20; *Tolna Megyei Népiújság* 1967. május 21. 4.

⁹⁰ *Figyelő* 1987. március 27. 14–15.

Míg a magyar emberek nagy része ámulva nézte a dollárboltok kirakatát, „[a] Nyugatról érkező külföldiek meg mintha fejből tudnák, hogy mi van odabent. Nem bámészkodik előtte se svéd, se német, se francia. A többi üzlet kirakatát meg nézik, ezét nem.”⁹¹ Mégis, a külföldiek vásárlókedvének megnyerésére a nyugati áruk mellett számos népipari- és iparművészeti tárgyat kínáltak. Népszerű volt a porcelán, amely a Herendi Porcelángyárból, a Hollóházi Porcelángyárból, a Zsolnay Porcelángyárból került az üzletek polcaira, de a Bodrogkeresztúri Kerámia, az Ipari Szövetkezet Helios Világítástechnikai és Kerámia Vállalat termékeit is kínálták a dollárboltokban.⁹² Általában magyaros stílusú alkotásokkal teltek meg a kirakatok, de például a herendi porcelán esetében is jelentek meg egyedi darabok, amelyek a nagy sikernek köszönhetően sorozatgyártás révén elérhetővé váltak e boltokban. Ilyen volt az I. Miklós cárnak készített porcelán-szamorvár, amelynek másolatai a nyugati piacon és a Konsumturist üzleteiben kaphatóak voltak.⁹³ A kerámiák és porcelánok mellett népművészeti hímzések és terítők, csipkék is az országszerte megtalálható valutás boltok választékának részét képezték. A kalocsai Népművészeti és Háziipari Termelőszövetkezet kínálatából Kalocsa és környéki hímzések, beregi keresztzemes hímzés, karcagi vert csipke, Békés megyei szöttek és fonott kosarak is kaphatóak voltak, de a karcagi Agyagipari Népművészeti Háziipari Szövetkezet is szállított gyertyatartókat.⁹⁴

Annak érdekében, hogy a külföldi vendégek minél több valutát költsenek el, egyre több új profillal bővült a valutás boltok kínálata. 1969-ben a siófoki szállodasoron a Konsumturist külföldieknek szóló egyhetes képvásárt rendezett, ahol a kiállított műveket valutáért kínálták – s a képvásár vonzóbbá tétele érdekében a képek kiviteli engedélyét is azonnal megkapták a vásárlók. Az akció sikeresnek bizonyult, a külföldiek körében a legnagyobb érdeklődést a magyaros témájú képek váltották ki.⁹⁵ Emellett, ahogyan az már említésre került, a Konsumturist bolthálózat a kezdettől, 1965-től rendelkezett olyan üzletekkel, amelyek kifejezetten régiségekre, antik bútorokra, porcelán-, bronz- és faszobrokra, valamint festményekre specializálódtak.⁹⁶

A választékról összességében elmondható, hogy a valutás boltok mind a hazai, mind a külföldi vevőkör részére gazdag és bővülő kínálatot rendelkeztek. A valutáért értékesítő boltok kínálatát központilag határozták meg és szerezték be, de egyik – korábban az Intertourist alkalmazottai közé tartozó – interjúalanyom beszámolt arról is, hogy egy árut ő is „behozott” abba az üzletbe, ahol dolgozott. Svájci levelezőtársa nővérének a barátja lapos üveges csokilikört árult

⁹¹ Szekulity 1981: 6–8.

⁹² Vathy 2006; Korompay 1988/1989: oldalszám nélkül

⁹³ *Napló* 1968. július 11. 1.

⁹⁴ *Petőfi Népe* 1966. február 27. 12.; *Petőfi Népe* 1966. április 27. 3.; *Magyarország* 1966. február 11. 5.; *Szolnok Megyei Néplap* 1975. augusztus 27. 8.; *Békés Megyei Hírlap* 1971. december 25.; *Szolnok Megyei Néplap* 1966. április 1. 1.

⁹⁵ *Somogy Megyei Hírlap* 1969. július 22. 6.

⁹⁶ *Magyar Nemzet* 1965. március 3. 5; MKVM KD Konsumturist Budapest prospektus; MTVA. MTI-FOTO-F__AS19650629003.

kint, s néhányat Magyarországra hozott, hogy „próba-szerencse” alapon üzletet kössön, s a termék elnyerte a dollárbolt főnökének tetszését, így egy ideig ebben az üzletben kínálták is a svájci csokoládés alkoholt.⁹⁷

A valutáért árusító boltok prospektusaiban megjelenő termékek és áraik egyben jól tükrözik, hogy milyen árukból volt hiány a forintért áruló boltok polcain, ugyanis ezen boltok elsődlegesen azért jöttek létre, hogy az ide (főleg Nyugatról) érkező külföldieket a náluk megszokott – de magyarországi boltokban egyébként nem hozzáférhető – termékek várják, a magyar állam számára pedig a konvertibilis valutát jelentették. Természetesen ezeken a polcokon is alakult ki hiány, főként azután, hogy a magyarok számára is engedélyezték, hogy néhány ezer forintnak megfelelő értékben vásároljanak a dollárboltokban. Problémaként sokan felvetették, hogy kevés hazai vásárló számára elérhetőek ezek a termékek és szolgáltatások, s habár a valutakeret engedélyezésével és lazításával ezen igyekeztek segíteni az ország gazdasági vezetői, de még ennek ellenére is nehézkes volt a törvények és a vásárlási érték maximalizálása miatt a dollárboltokban való vásárlás, így nem véletlen, hogy az itt használt Intertourist, Konsumturist, Utastourist vagy Diplomatic feliratú csomagolóanyagok és szatyrok birtoklása is presztízzsel bírt.⁹⁸

A KIVÁLTSÁGOSOK KÖRE

„A dollárbolt, vagyis diplomatabolt maga volt a csoda. Sosem értettem, mit jelent a Konsumex felirat, csak azt tudtam, ha a papa azt mondja, hogy megyünk az Arany János utcába, akkor valami olyat kapok majd, amitől az egész osztály sápadni fog az irigységtől. Itt ugyanis olyasmiket lehetett venni, amit máshol nem, és egy bankkártyán volt a pénz.”⁹⁹

Számos ehhez hasonló nosztalgicikk utal arra, hogy a dollárboltban kapható termékek milyen irigységet szültek az emberek között. Sőt, a dollárbolti vásárlás előjognak számított, amely csak egy szűk körnek adatott meg.¹⁰⁰

A diplomaboltokban 1966-ban a következők vásárolhattak: a külügyminisztérium igazolványával rendelkező külföldi diplomaták, a Külügy- és Külkereskedelmi Minisztérium kiküldöttei, a DIVSZ (Demokratikus Ifjúsági Világszövetség) budapesti irodájának külföldi állampolgárságú dolgozói, hivatalos kiküldetésben, tőkés országokban szolgálatot teljesített, illetve teljesítő magyar állampolgárok, akik a kiküldő szerv esetenkénti vásárlási engedélyével rendelkeznek, illetve a tőkés

⁹⁷ Interjú Kolozs Marikával, 1971-től 1992-ig a Kígyó utcai és számos budapesti szállóbeli Intertourist-bolt dolgozójával. 2022. május 23.

⁹⁸ Imre 1983: 25–30; Interjú Csuha Ágnessel, 2022. május 17.

⁹⁹ Zimre 2017.

¹⁰⁰ Kiss 2020: 18.

állampolgárságú, Magyarországon tanuló ösztöndíjasok.¹⁰¹ A vásárlók körén idővel törvényileg lazítottak: 1978-tól a lista kiegészült a Magyarországon működő sajtótudósítókkal is, emellett ekkortól meghatalmazással, a fenti kör írásos beleegyezésével ismerőseik is jogosultak voltak a diplomataboltba való belépésre és vásárlásra.¹⁰² 1989-re már a külföldön szereplő előadóművészek, artisták, művészeti együttesek tagjai is a jogosultak körébe tartoztak, valamint számos más jogcímen szerzett bevételt (szerzői jogdíj, honorárium, ügyvédi és jogtanácsosi munkadíj, verseny- és pályadíj, film-, hanglemez-, képző- és iparművészeti termék, könyv- és zeneműértékesítés, oktatói díj) igazolja is lehetett külföldi valutáért vásárolni.¹⁰³ Annak ellenére, hogy 1983-tól a valuta boltokban a fentebb említett rendelkezések szerint bárki vásárolhatott meghatározott összegben, a diplomataboltokba csak ez a szűk kör léphetett be és vásárolhatott.

DOLGOZÓK

A nyugati valutával rendelkezők mellett irigyelt személyek voltak a dollárboltokban dolgozók is, hiszen „rangot jelentett itt dolgozni” és helyzetük számos előnnyel járt.¹⁰⁴ Már a felvételük körülményei is misztikusnak tűntek, és a procedúra ellenérzést szült, hiszen egy-egy ilyen üzletbe – a közvélekedés szerint – csak protekcióval lehetett bekerülni. Ez a diplomataboltban dolgozó, Szita István nevű interjúalanyom esetében igaz is, ő igazán érdekes úton került be a Városház utcai diplomataboltba eladónak: a *Népszabadság* hasábjain látott álláshirdetésre úgy jelentkezett, hogy a szintén (Dr.) Szita János nevű, akkori olaszországi magyar nagykövetnek írt levelet, hogy – mivel ugyanazzal a névvel rendelkezik – segítséget kérjen tőle a bekerüléshez, de elmondása szerint a legtöbb ott dolgozó szintén protekcióval – tehát például legalább ezredesi vagy tábornoki fokozattal rendelkező ismerősön keresztül – került be.¹⁰⁵ A Konsumturist, Intertourist és Utastourist esetében számos – az eladó mellett raktári szállítómunkás, valutapénztáros – pozícióra jelentek meg álláshirdetések az országos lapok hasábjain, amelyekből a felvételi követelmények is megismerhetők.¹⁰⁶

A boltokban is különböző pozíciók voltak: az eladók és boltvezetők mellett valutapénztárosok, ellenőrök, valamint kirakatrendező, rakodók, tervezők végezték a munkát, s külön pozíciót jelentett a vállalatnál az ajándékauto

¹⁰¹ MNL XXIX-G-140 7. kd. 19/1966. 1966. október 31-i jelentés a Diplomata Bolt tevékenységének vizsgálatáról. 1.

¹⁰² MNL OL XXIX-G-26-1.370.400/2/E.242. Török Miklós Konsumexhez címzett 1980. június 27-i levele a Diplomatabolt tevékenységére vonatkozó devizahatósági szabályozás tárgyában.

¹⁰³ Korompay 1988/1989: 3.

¹⁰⁴ Török 2011: 25.

¹⁰⁵ *Petőfi Népe* 1983. október 28. 8; Interjú Szita Istvánnal, 2022. május 18.

¹⁰⁶ *Népszava* 1988. május 28. 14; *Népszabadság* 1986. december 31. 23; *Hajdú-Bihari Napló* 1989. december 11. 6.

szolgálatvezető.¹⁰⁷ A bolti dolgozók esetében kezdetektől fogva elvárás volt a kereskedelmi képesítés (felső- vagy középfokú kereskedelmi végzettség), amelyhez a későbbiekben a valutaismeret követelménye is társult.¹⁰⁸ Boltvezető pozícióhoz középiskolai érettségi, alapfokú nyelvvizsga, valamint erkölcsi bizonyítvány és üzletvezetői gyakorlat is szükséges volt.¹⁰⁹ A követelmények sorában fontos szerepe volt a nyelvtudásnak, de a kezdetben nehezebb volt „nyugati nyelvtudással” rendelkező jelentkezőket találni, olyat pedig főleg, aki egyszerre rendelkezett kereskedelmi szakképesítéssel és nyelvtudással is.¹¹⁰ Így történhetett, hogy egyik interjúalanyom az újságban talált Intertourist-hirdetésre jelentkezve úgy kerülhetett be a Kígyó utcai boltba, hogy német tagozaton érettségizve nyelvvizsgával rendelkezett, s a munka mellett, esti tagozaton engedték neki, hogy elvégezze a kereskedelmi szakközépszkolát is.¹¹¹ Általában angol vagy német nyelvtudás volt az elvárás, de attól függően, hol volt az üzlet, a külföldi vevőkhöz igazították a szükséges nyelvtudást. (Pl. Sopronban és Szombathelyen német, míg a letenyei határátkelőnél az olasz nyelv ismerete is elfogadott volt.)¹¹² S míg korábban elég volt az alapfokú nyelvtudás, később már a középfokú, társalgási szintű nyelvismeret volt az elvárás, a nyelvtudásért nyelvpótlékot fizettek.¹¹³ A sikeres felvételi után a dolgozók nem rögtön a boltokban, hanem a raktárban kezdtek, hogy megismerjék a termékeket, megtanulják a csomagolást. Főleg a boltvezető- és helyettese feladata volt, hogy a szállodákban tartott árubemutatókra elmenjenek és megismerjék az új termékeket és azok eladási fortélyait, hogy a külföldi vevőket naprakész információkkal és tanácsokkal lássák el, de időnként alacsonyabb rangú beosztottaknak is nyílt erre lehetőségük.¹¹⁴

A felvétellel kapcsolatos további sztereotípiá volt – ahogyan az a *Ludas Matyi* karikatúráin is látható –, hogy csak csinos fiatal lányokat alkalmaznak eladóként. Valóban megjelent kritériumként néhány hirdetésben, hogy női munkaerőt keresnek, sőt, ezt erősíti meg az is, hogy a harkányi Anna-bál szépségkirálynő-választásán a helyi Konsumturist boltvezetője ért el második helyezést.¹¹⁵ Ami pedig a kort illeti, az Intertourist ajándékaru-eladói pozíció alsó korhatára 1979-ben 16, majd 1987-ben 19 év lett, s ekkorra már csak érettségivel rendelkezők tölthették be ezt az állást.¹¹⁶ Egy visszaemlékezés szerint a fiatal lányok azért jelentkeztek dollárbolti dolgozónak és külkereskedőnek, „hogy ott szerezzék be azokat

¹⁰⁷ Tóth 1982: 128.

¹⁰⁸ *Hajdú-Bihari Napló* 1989. június 20. 6.

¹⁰⁹ *Zalai Hírlap* 1986. december 15. 7; *Magyar Nemzet* 1988. január 25. 11.

¹¹⁰ *Népszava* 1967. július 7. 15; Pál 1966: 98.

¹¹¹ Interjú Kolozs Marikával, 2022. május 23.

¹¹² *Népszava* 1991. február 28. 10; *Népszava* 1990. szeptember 11. 10; *Zalai Hírlap* 1986. december 15. 7; *Zalai Hírlap* 1975. március 20. 7.

¹¹³ *Magyar Nemzet* 1988. május 11. 10.

¹¹⁴ Interjú Kolozs Marikával, 2022. május 23; *Pest Megyei Hírlap* 1967. május 27. 5.

¹¹⁵ *Ludas Matyi* 1975. (31.) 34. 13; *Ludas Matyi* 1975. (31.) 35. 13; *Hajdú-Bihari Napló* 1989. június 19. 6; *Hajdú-Bihari Napló* 1989. szeptember 9. 13; *Dunántúli Napló* 1970. július 28. 5.

¹¹⁶ *Magyar Közlöny* 1979. június 7. 526; *Magyar Közlöny* 1987. június 28. 414.

4. kép. *Intertourist* állás-hirdetés karikatúrá

Forrás: Ludas Matyi 1975. (31.) 34. 13.

a mutatós ruhadarabokat és egyéb cuccokat, amelyekből a budapesti boltok kínálata különösen sovány volt azokban az időkben. (A ki nem mondott vágyak között egy nyugati férj beszerzése is szerepelt.)¹¹⁷ Intertourist interjúalanyomnak volt olyan kolléganője, aki egy a boltban vásárló külföldihez ment férjhez.¹¹⁸

E munkakör számos olyan kiváltsággal járt, amelyre méltán irigykedhettek a valutás világon kívül állók. Elsőként említhető a borraivaló, amelyet a külföldiek hagytak a dolgozóknak, így – habár hivatalosan nekik sem lehetett valutájuk – lehetőséget kaptak a vásárlásra.¹¹⁹ A diplomatabolti dolgozók egy ideig elfogadhattak borraivalót a betérő vásárlóktól, ám mivel a többi Konsumex-dolgozónak (akik a raktárban, központban dolgoztak) nem adatott meg ez a lehetőség, 1975-től elestek ettől a – sokszor fizetésük többszörösét kitevő – juttatástól, és szigorúan ellenőrizték őket.¹²⁰ A termékekhez hivatalosan nem férhettek hozzá, de az új termékek megjelenésekor (főleg csokoládé) lehetőségük volt azok megkóstolására is, sőt mint (raktári/központi) dolgozók a szavatosság lejáratához közeledő csokoládékból, italokból és egyéb termékekből olcsóbban tudtak vásárolni. Egyik interjúalanyom fiát például „kinézték” az osztályból, mert Sport szelet helyett általában Bounty-t és egyéb, csak itt kapható csokoládékat evett. Ők mint dollárbolti dolgozók forintért vehették meg ezeket a termékeket, de természetesen nem nagy mennyiségeket.¹²¹ Az üzletek bezárásakor a leárazott termékeket is főként a dolgozók, azok ismerősei tudták jó áron megvenni.¹²² Emellett pedig a dollárboltokban a dolgozók karácsonyra, húsvétra nekik összeállított csomagokat kaptak, amelyek nem voltak kaphatók a rendes üzletekben, a diplomatabolti dolgozók viszont „csak” a szóróanyagokból, mintákból kaptak.¹²³

A fogyasztói javak mellett, az ezekben a boltokban dolgozók azért is kiváltságosok voltak, mert hazai és külföldi hírességek – például Esztergályos Károly rendező, Szabó Sándor színművész, Kabos László komikus, Várkonyi Zoltán

¹¹⁷ Náray 2010: 69.

¹¹⁸ Interjú Kolozs Marikával, 2022. május 23.

¹¹⁹ Interjú Kolozs Marikával, 2022. május 23.

¹²⁰ Interjú Szita Istvánnal, 2022. május 18.

¹²¹ Interjú Kolozs Marikával, 2022. május 23; Interjú Csuha Ágnessel, 2022. május 17.

¹²² Interjú Kolozs Marikával, 2022. május 23.

¹²³ Interjú egy IBUSZ valutásbolt vezetővel, 2022. május 21; Interjú Csuha Ágnessel, 2022. május 17; Interjú Szita Istvánnal, 2022. május 18.

színész-rendező, Andy Vajna filmrendező üzletember, Thomas Anders, a Modern Talking énekese, Monsieur 100.000 Volts és Gilbert Bécaud francia énekesek¹²⁴ – vásároltak náluk.

KISKAPUK: MÓDSZEREK NYUGATI TERMÉKEK MEGSZERZÉSÉRE

Természetesen a fentebb bemutatott termékeket „bármi áron” igyekeztek megszerezni azok is, akik hivatalosan sem nyugati valutához, sem pedig a dollárboltokban árult termékekhez nem fértek hozzá.

- „– Téged miért csuktak le?
 – Én csak szolmizáltam a Kígyó utcában.
 – Hihetetlen. Na és mit szolmizáltál?
 – Do-lá-re-la-do.”

Ez a „közismert szolmizációs gyakorlat”¹²⁵ reflektál azokra a „kreatív” gyakorlatokra és azok szankcióira, amelyek a nyugati valutát és a valutásboltok termékeinek megszerzését célozták. A fogyasztási szokásokat tekintve Majtényi György *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban* című könyvében bemutatott – étterembe, vadászni járó, a párizsi divatot követő, nyugati luxuscikkeket használó – káderekből álló elit mellé egy új réteg emelkedett fel s vált el azoktól, akik nem rendelkeztek valutával, ezért nem tudtak hozzáférni a nyugati cikkekhez.¹²⁶ A jómód tehát a hiánygazdaságtól való függetlenedést is jelentette a korszakban, vagyis a drágább termékek beszerzése, a hazai valuta boltokban és külföldön rendszeresen történő vásárlás lehetősége volt a „gazdagok” kiváltsága.¹²⁷ Azok azonban, akik legális úton nem tudtak keményvalutához jutni, más módszereket találtak arra, hogy a valuta üzletekben vásárolhassanak.

Az IKKA-utalványokkal való üzérkedés olyannyira általánossá vált, hogy rendőrt állítottak az IKKA-központ elé. Mivel hatalmas haszonnal járt az utalványokkal való kereskedés, az üzérek egész napjaikat töltötték az IKKA-ban vagy környékén, hiszen „[a]z IKKA dollár árfolyama mindig is jóval magasabb szinten alakult, mint amennyit a Magyar Nemzeti Bank, mint hivatalos beváltóhely a diktált áron kialakított árfolyamon adhatott érte”.¹²⁸

De nemcsak az IKKA-utalványokra volt nagy kereslet a feketepiacon, hanem a valuta boltokban beszerezhető áruk feketepiaci eladásával is sokat lehetett keresni. Sokan – külföldi hozzátartozójuk révén – legálisan vásárolhattak a dollárboltokban, ezáltal ők így jóval olcsóbban kapták meg dollárért azokat

¹²⁴ Interjú Kolozs Marikával, 2022. május 23; Interjú Szita Istvánnal, 2022. május 18.

¹²⁵ Timár 2000: 29.

¹²⁶ Majtényi: 2009.

¹²⁷ Valuch 2013: 61.

¹²⁸ Gagyoiva 2021: 28; *Népszabadság* 1968. március 27. 8; Fodor 2009: 54–55.

a fogyasztási cikkeket, amiket Budapesten boltokban is lehetett kapni, de sokkal drágábban. Így felvásárolták a cigarettát, az italt, tartós fogyasztási cikkeket, például mosógépet, hűtőgépet, és felárral adták tovább.¹²⁹

„Mint egy titkos szekta tagjai: – némi igazoltatás után – úgy léptek be a paradicsomba. Már előre lezsírozták a sarki trafikban, hogy a karton Marlborót (á: két dollár, kábé harminc forint) kétszáz forintért átveszik tőlük. A trafikos meg pult alól árulta ezeket a Fecksnél, Munkásnál jóval zamatosabb füstölni valókat. Természetesen borsos felárral.”¹³⁰

A diplomataboltokban is történtek olyan esetek, amelyek arról tanúskodnak, hogy a boltban vásárlásra jogosultak részvételével kereskedtek feketén az ott megvett árukkal. Már 1966-ban, alig pár évvel a diplomataboltok megnyitása után meghatalmazás útján igyekeztek tömegesen kijátszani a szabályokat:

„Gyakori, hogy a külföldön tartózkodó dolgozó meghatalmazása alapján vásárol valaki a boltban. Sok meghatalmazás hiányos /:pl. összeget nem tartalmaz:/, felületes. Az egyik magánlevél-jellegű meghatalmazás útmutatást ad a meghatalmazottnak, hogy milyen cikket vásároljon a Boltban, azokat milyen forintáron adja el; így a meghatalmazó kikalkulál levelében 100 Ft-os dollár-árfolyamot, és azt is hozzáteszi, hogy a meghatalmazott erről egy szót se szóljon senkinek. Az ilyen esetekből arra következtethetünk, hogy egyes kiküldöttek megtakarított valutáikat nem az előírások szerint, saját céljukra történő vásárlásokra használják fel, hanem rokon körön kívüli – haszonnal történő – üzletelésre fordítják.”¹³¹

A Konsumex Diplomatabolt levéltári iratai között egy olyan ügy is felbukkant, melyben a budapesti olasz nagykövetség tagjainak nevében a Konsumex Városház utcai üzletében jogosulatlan vásárlások zajlottak. Két esetben ismeretlen személyek a nagykövetség beosztottjainak nevét és diplomata igazolványának számát felhasználva visszaélést követtek el és külföldi fizetőeszközökkel nagyértékű vásárlásokat eszközöltek 1977 júliusában majd 1978 februárjában.¹³² A történet további érdekessége, hogy az első esetben az olasz követségi dolgozó éppen a diplomataboltban tartózkodott, amikor

„arra lett figyelmes, hogy előtte egy számára ismeretlen idősebb középtermetű olaszul beszélő férfi (aki egy másik férfi és egy magyarul is beszélő hölgy társaságában volt)

¹²⁹ Tarnói 1975: 89.

¹³⁰ Szemere 2008.

¹³¹ MNL OL XXIX–G–140 7. kd. 19/1966. 1966. október 31-i jelentés a Diplomata Bolt tevékenységének vizsgálatáról. 11.

¹³² MNL OL XXIX–G–140 7. kd. 2028/1978. Dr. Berkes Istvánnak címzett 1978. április 5-i levél. Olasz észrevétel KONSUMEX-szel kapcsolatban; MNL OL XXIX–G–140 7. kd. 2028/1978. Mario Franzi olasz nagykövet 1978. február 24-i levele Dr. Bényi Józsefhez

az ő nevét írja alá a számlára és az ő külügyminisztériumi zöld igazolvány számával vásárol (természetesen az igazolvány felmutatása nélkül, mivel az a tulajdonosa [...] zsebében volt) több mint 200 \$ értékű árut.”¹³³ S amikor az érintett angol nyelven helyben tisztázni igyekezett az esetet, az eladók úgy tettek, mintha nem értenék miről van szó és közben mindent elkövettek, hogy az illető minél előbb fizethessen és feltűnés nélkül távozhasson.¹³⁴

A boltosok helyzetükből adódóan engedték, hogy a szállodai dolgozók, londonerek a szállodák valutás boltjában levásárolják a keményvalutában kapott borraivalót, de nagy eséllyel tudtak bekapcsolódni a feketepiaci eladásokba is. Amennyiben elnézték, hogy egyesek a valutakeretnél többet vásároltak, személyes jutalomban vagy osztalékban részesültek; előfordult, hogy a teljes bolti személyzet benne volt a szervezésben.¹³⁵

S habár hivatalosan a külkereskedők számára tilos és büntetendő volt a nyereszkeskedést szolgáló pénzváltás, áruvásárlás, vagy más befektetés, a külkereskedelem területén mégis megnövekedett az egyéni haszonszerzés, valamint a vám- és devizabüntettekkel kapcsolatos cselekmények száma. A Konsumex Vállalat vezetője figyelmeztetést is kapott, a vállalat több dolgozóját – köztük vezetőket is – „a gazdálkodás rendjét sértő magatartásukért” kellett elmarasztalni.¹³⁶

A külkereskedők mellett a kamionosok is könnyen jutottak nyugati valutához és termékekhez. Szemben azokkal a szakmákkal, amelyek a külkereskedelemben nyíltak, a hatalmi elitet képezték le, vagy másképpen jogosítottak külföldi utazásra (művészet, sport, üzlet, tudomány), a teherautó-vezetés mint munka elméletileg elérhető választás volt minden férfi számára, aki rendelkezett megfelelő jogosítvánnyal és középfokú végzettséggel. Mivel viszonylag kevés embernek volt utazásra jogosult vagy külföldön élő rokona, illetve ismerőse, nagyon keveseknek volt hozzáférése nyugati termékekhez és a dollárboltokhoz. A legtöbb ember viszont ismert egy kamionost, vagy valakit, aki ismert egyet, akik által szert lehetett nyugati termékekre.¹³⁷ Így a külföldi utakra járó kamionosok jelentették sokak számára a hozzáférést a nyugati világhoz, hiszen „volt valutájuk rogyásig, és ha nem a szék alá vagy a rakodótérbe rejtették hazafelé a feketepiacon vagyonokat érő holmikat, akkor felesleges dollárjukat a Konzumba fektették.”¹³⁸ Sok

¹³³ MNL OL XXIX–G–140 7. kd. 2028/1978. 1666. Az olasz nagykövet Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatóságához címzett 1977. augusztus 10-i levele.

¹³⁴ MNL OL XXIX–G–140 7. kd. 2028/1978. 1666. Az olasz nagykövet Diplomáciai Testületet Ellátó Igazgatóságához címzett 1977. augusztus 10-i levele.

¹³⁵ Interjú Kolozs Marikával. 2022. május 23; *Népszava* 1974. október 12. 1; *Népszabadság* 1988. augusztus 18. 8; *Dunántúli Napló* 1985. június 30. 4.

¹³⁶ MNL OL XXIX–G–140 7. kd. 84/5–0088/33/1975. Általános biztonsági kérdések tőkésországok állampolgáraival való kapcsolattartás során. 1975. szeptember 11. 50–51; MNL OL XXIX–G–140 7. kd. 2–008/46/1975. Bíró József által a Konsumex Vállalat igazgatójának címzett 1975. május 5-i levél; MNL OL XXIX–G–140 7. kd. 2–008/4/1976. Bíró József 1976. március 10-i a Konsumex Vállalat Igazgatójának címzett levele. 3.

¹³⁷ Hammer 2002: 111.

¹³⁸ Szemere 2008.

kamionosról derült ki, hogy a nyugati utak alkalmával valutát vagy termékeket csempészték.¹³⁹

Azt gondolhatnánk, hogy olyan csalások, mint *Az elvarázsolt dollár* című 1986-os filmben – ahol a Balaton-parti dollárboltokból összegyűjtött egydollárosokra nyomnak hamis százdollárosokat –, valójában nem történtek, de a keményvaluta és a nyugati termékek birtoklása komolyabb büntetésekre is rávette az embereket.¹⁴⁰

1983-ban leplezték le egy kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező – azaz prostituáltakból, külföldiekből, taxisokból, pincérekéből, dollárbolti alkalmazottakból álló – bűnözőcsoportot, melynek tagjai szigorú munkamegosztásban üzérkedtek dollárboltban vásárolt termékekkel. Első lépésként a hat „üzletszerű kéjelgést folytató nő” szerzett esténként Budapest nagy szállodáiban külföldi ügyfeleitől valutát, amit e nők élettársai értékes műszaki cikkekre váltottak a bizományiban, miután taxisokkal, pincérekkel váltották forintra. A bizományiban dolgozó eladók is bekapcsolódtak az üzletbe, akik végül rájöttek, hogy egyszerűbb a keményvalutában szerzett bevételt rögtön az Intertourist üzletekben műszaki cikkekre váltani, amelyet aztán becsüsöknek adtak oda értékesíteni, s hogy ne legyen feltűnő, hogy hetente több alkalommal visznek dollárboltban beszerezhető termékeket, a bűnszervezet tagjai barátaikat, ismerőseiket is bevonták az üzletbe. A becsüsök mégis észrevették, hogy az Intertourist üzletekből hirtelen nagyon sok áru érkezik, de ahelyett, hogy jelezték volna a vállalat vezetőinek, százalékot követeltek az átvett műszaki cikkek után, aminek következtében a beszerzők – hogy kevesebbet kelljen osztzkodni – alakítottak egy kis maszek bizományi áruházat is. A bevételekből a lebukásig nyugati autókra, nyaralóra és külföldi utakra is futotta.¹⁴¹ Számos betörés is történt a valutásboltokba, mivel ezekben a napicikkeknél sokkal értékesebb árukat forgalmaztak.¹⁴² Például 1989-ben egy házkutatás során egy butikra való nyugati terméket találtak, amelyek mind a Konsumex boltjából hiányoztak, s mindemellett még a termékkatalógust is ellopta a betörő, hogy későbbi ügyfelei ebből válogathassanak; de voltak, akik egy-egy árura specializálódtak, például 39 db órát vagy három szemeteskukányi rágógumit találtak náluk a bűnüldöző szervek.¹⁴³

Miután törvényileg bevezették, hogy bizonyos értékben bárkinek lehet nyugati valutája, amelyet ellenőrzés nélkül elkölthet, az a gyakorlat is kialakult, hogy – mivel azt nem ellenőrizték, hogy ki hányszor vásárol ebben az értékben – sokan a megengedettnél tetemesebb valutakészletet halmoztak fel és üzletről üzletre járva 20–30 dolláros tételenként vették a szappant, dezodort, cigarettát, amiket

¹³⁹ *Magyar Rendőr* 1969. (23.) 8. 7.

¹⁴⁰ *Az elvarázsolt dollár*, 1986.

¹⁴¹ *Magyar Rendőr* 1983. (37.) 49. 13.

¹⁴² *Magyar Rendőr* 1983. (37.) 19. 7.

¹⁴³ *Magyar Rendőr* 1983. (37.) 19. 7; *Esti Hírlap* 1989. február 14. 4; *Magyar Rendőr* 1967. (21.) 52. 10–11; *Magyar Rendőr* 1973. (27.) 35. 11; *Magyar Rendőr* 1982. (36.) 26. 12.

jókora felárral adtak el a maszek butikosoknak.¹⁴⁴ Sőt, jövedelmező üzlet volt a dollárboltban megvenni az árut és külföldön kereskedni vele.¹⁴⁵

* * *

A hiánygazdaságra és valutahiányra adott lehetséges válaszként megjelenő dollárboltok rendszere, miközben teljesítette a rábízott feladatot – miszerint bővítette az árukészletet és konvertibilis valutát hozott a gazdaságnak –, erősítette a társadalmon belüli egyenlőtlenséget. E boltok termékkészlete megmutatja, hogy melyek voltak a nehezen hozzáférhető árucikkek a szocializmus évtizedeiben, és ezek – sőt még csomagolásuk – birtoklása is presztízst jelentett, mindenki számára vágyott termékek voltak a dollár-és diplomataboltok polcain látható italok, játékok, illatszerek. A kezdetben csak szűk kör számára elérhető üzletek nem csak számukban, hanem típusukban is egyre gyarapodtak, így a Konsumturist és Intertourist dollár- és diplomataboltjai mellett nemcsak a közlekedésben és turizmusban érdekelt vállalatok (Utastourist, IBUSZ, szállodaláncok) nyitottak valutáért árusító üzleteket, hanem olyan szaküzletek is, mint például az Ofotért vagy a Sony, Benetton és Pierre Cardin, s a valuta kereskedelem meghatározta ezen boltok árukészletét és vásárlóköreit is.

S habár a kezdetben meghatározott szűk réteg, akik ezen boltokban vásárolhatott, az évtizedek alatt folyamatosan bővült az enyhülő rendelkezéseknek köszönhetően, a társadalom többi tagja szemében irigységet szült ez a kettéosztottság, sokan igyekeztek kerülőúton is megszerezni a csak a valuta boltokban található termékeket. A kapcsolati tőke megléte – külföldön élő rokon, dollárbolti dolgozó, kamionos, külföldi ismerős – befolyásolta, hogy a javak kinek és milyen mértékben voltak hozzáférhetőek, és a kialakult gyakorlatok azt mutatják, hogy aki kevesebb „konvertibilis kapcsolati tőkével” rendelkezett, annak csupán a fekete piac és egyéb büntetendő tevékenységek adódtak beszerzési lehetőségeként. A vásárlást nagymértékben megnehezítő törvényi szabályozásokra számos kiskaput talált a társadalom (illegális valutabirtoklás, vásárlás külföldi ismerősön keresztül, bécsi bevásárlások), amelyek egy sajátos mentalitás kialakításához járultak hozzá. Ezen üzletek létrehozása erősítette sőt – a 350 különféle valuta üzlet, amelyben a szocializmus utolsó évtizedében már bárki vásárolhatott bizonyos összegért – legitimizálta a nyugati életstílus utáni „sóvárgás” tapasztalatát a szocialista szellemiségen belül, amivel a lehető leghatásosabb antiszocialista propagandát eszközölte: azt sugallta, hogy van egy minőségében jobb (még ha nem is igazságosabb) világ, de ez szinte elérhetetlen, vagy ha mégis, az már privilégium, társadalmi tőke, státuszszimbólum.

¹⁴⁴ *Képes* 1988. február 6. 29.

¹⁴⁵ *Dunántúli Napló* 1986. június 23. 2.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XXIX-G-140 Konsumex Külkereskedelmi Vállalat (1956–2002).

XXIX-G-26-1 DATORG Külkereskedelmi Adatfeldolgozó és Szervező Rt., Közgyűlési jegyzőkönyvek (1972–1987)

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

BFL XXIII.102.a.1 Budapest Főváros Tanácsa VB-ülések jegyzőkönyvei (1950–1990) Jelentés a főváros 1966. évi idegenforgalmának fontosabb kérdéseiről.

Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum Kereskedelmi Dokumentációs Gyűjtemény (MKVM KD)

2007.3.1–1. IKKA csomag 1966.

86.202. IKKA Árjegyzék 1962–1963.

2017.114.1. Konsumturist diplomatabolt árjegyzék.

Konsumturist Budapest prospektus.

Schreiber György 1977: A legfiatalabb Intertourist bolt. *Csemege Híradó* 22–23.

MKVM KD Tóth János 2011. április 21-i visszaemlékezése *Intertourist a „Csemege” sikertörténet* címmel.

MTVA Sajtó- és Fotóarchívum

MTI-FOTO-F__AS19650629003. (Sziklás Mária fotója)

1989: 40. tv. az általános forgalmi adóról

Amerikai Magyar Szó 1992.

Autó-Motor 1971.

Bács-Kiskun megyei Népiújság 1967.

Békés Megyei Hírlap 1971.

Délmagyarország 1989.

Dolgozók Lapja 1989.

Dunántúli Napló 1970–1985.

Esti Hírlap 1987.

Hajdú-Bihari Napló 1985–1990.

Heves Megyei Népiújság 1967.

Kelet-Magyarország 1989.

Képes 1987–1988.

Kereskedelmi Szemle 1986.

Kisalföld 1977–1983.

Kossuth Népe 1945.

Ludas Matyi 1975.

Magyar Hírlap 1971–1989.

Magyar Közlöny 1979–1987.

Magyar Nemzet 1965–1988.

Magyar Vasutas 1974–1987.

Magyarország 1966–1977.

- Mai Nap* 1991.
Napló 1968.
Néplap 1991.
Népszabadság 1965–1989.
Népszava 1965–1991.
Pest Megyei Hírlap 1967–1989.
Petőfi Népe 1966–1983.
Somogy Megyei Hírlap 1969.
Somogyi Néplap 1969–1989.
Szolnok Megyei Néplap 1966–1975.
Turista Magazin 1983.
Új Néplap 1996.
Vas Népe 1986.
Vasárnapi Hírek 1988.
Világgazdaság 1978.
Zalai Hírlap 1975–1986.
- B. Mezei Éva 1979: Mese – szappanhabbal. *Magyarország* 1979. december 9. 45.
Bérczi Gábor 1987: Mindent a szemnek... *Fotó* 1987. (34.) 10. 464–465.
Bodó L. 1986: Gyarapodnak a valutáért árusító üzletek. *Dunántúli Napló* 1986. június 23. 2.
Breitner Miklós – Sebők Emília 1987: Márkás téma. Magán-dollár és köz-líra. *Figyelő* 1987. március 27. 14–15.
Elek Lenke 1987: Mennyit ér a „magyar” dollár? *Magyar Hírlap* 1987. február 18. 5.
Farkas Csaba 1989: Valutásboltok forgalma. *Csongrád Megyei Hírlap* 1989. augusztus 31. 3.
Hoboth László 1973: A tárgykörozés segítségével. *Magyar Rendőr* 1973. (27.) 35. 11.
Imre Béla 1986: Danubius ötödik gyógyszállója. *Kisalföld* 1986. március 29. 10.
Jakab István 1977: Ételtár Bükfürdőn és Szombathelyen. *Vas népe* 1977. április 24. 1.
Kácsor Zsolt 2017: *A harminckét bolond*. Kalligram, Pozsony.
Kiss Noémi 2020: *Balaton*. Magvető, Budapest.
Korompay János (szerk.) 1988/1989: *Diplomata Áruházi Árjegyzék*. Konsumex Külkereskedelmi Vállalat, Budapest.
Kovács Lajos 1988: Jattok és videók. *Népszabadság* 1988. augusztus 18. 8.
Lovas László 1967: Az együttműködés eredménye. *Magyar Rendőr* 1967. (21.) 52. 10–11.
Mihail Bulgakov 1972: *A Mester és Margarita*. Kriterion, Bukarest.
Petrás Gabriella 2020: Dollárboltból Adidas melegítő, pult alól Lux szappan, kvarcóra: luxus karácsonyi ajándékok a Kádár-korszakban. 2020. november 30. <https://www.nosalty.hu/ajanlo/dollarboltbol-adidas-melegito-pult-alol-lux-szappan-kvarcora-luxus-karacsonyi-ajandekok-kadar> – utolsó letöltés: 2022. június 14.
Ráthonyi János 1977: Csak valutáért. Inter- és Konsumtourist, IKKA. *Magyarország* 1977. július 17. 32.
Schmidt Attila 1974: Egy tétel: tízezer Pall Mall. Üzérkedés, devizabüntett „a számlán”. *Népszava* 1974. október 12. 1.
Solymár József 1965: A Nagyfülű világgá ment. *Népfront* 1965. (10.) 6. 23–24.

- Sós Péter János 1988: Inkább a hiányt osztjuk el? Az elvarázsolt dollár-kastély. *Képes* 1988. február 6.
- Sz. Jakab 1984: Jövedelmező kereskedelem. *Magyar Vasutas* 1984. augusztus 30. 5.
- Szarvas Szilveszter 2009: Már húsz esztendeje kíséri a Gorenje-láz Magyarországot. *Magyar Hírlap* 2009. április 4. 8.
- Szekulity Péter 1981: Színhely a Kígyó utca. *Új Tükör* 1981. (18.) 6. 6–8.
- Szemere Katalin 2019: Dollárpapa. NOL. http://nol.hu/kultura/kepmento__dollar-papa-313830 2008.12.21. – utolsó letöltés: 2019. január 14.
- Szergényi Pál 1983: Három évtizede a vásárlókért. *Magyar Rendőr* 1983. (37.) 19. 7.
- Timár György 2000: *Nevető lexikon és agyrémszótár*. Fekete Sas Kiadó, Budapest. 29.
- Tóth László 1982: *Konsumex Szervezeti és működési szabályzat* 2. kötet Konsumex Külkereskedelmi Vállalat, Budapest.
- Tóth T. Levente 1992: Bezár a dolláros bazár. *Népszabadság* 1992. március 6. 8.
- Vámos Miklós 2005: Szoci kóla. *Bárka* 2005. (12.) 5. 53–56.
- Virág Ferenc 1989: Kórházi kezelés közben betört Bóna a boltokba. *Esti Hírlap* 1989. február 14. 4.
- Zimre Zsuzsa 2017: Ó, azok a csodás nyolcvanas évek! – 5 nosztalgikus emlék a gyerekkorunkból. <https://wmn.hu/wmn-life/46308-a-nyolcvanas-evek-csodai--5-nosztalgikus-emlek-a-gyerekkorunkbol> 2017. február 20. – utolsó letöltés: 2022. június 12.
- Zombori Attila 1982: Az Intertourist betörői. *Magyar Rendőr* 1982. (36.) 26. 12.
- Zsolnai László 1967: Ajándékkocsi olcsóbban. *Tolna Megyei Népiújság* 1967. május 21. 4.

Az elvarázsolt dollár (r.: Bujtor István, 1986).

- Interjú Csuha Ágnessel, az Intertourist központjában 1973-tól 1990-ig dolgozó építésszel 2022. május 17-én, készítette: Andor Anna Klára. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú Kolozs Marikával, 1971-től 1992-ig a Kígyó utcai és számos budapesti szállóbeli Intertourist-boltok dolgozójával 2022. május 23-án, készítette: Andor Anna Klára. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú egy somoskőújfalui határátkelőnél lévő IBUSZ valutásbolt vezetőjével 2022. május 21-én, készítette: Andor Anna Klára. (A szerző tulajdonában.)
- Interjú Szita Istvánval, 1974-től 1978-ig a Városház utcai diplomatabolt dolgozójával 2022. május 18-án, készítette: Andor Anna Klára. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bátori Béláné – Vilmos Endréné 1964: Az idegenforgalom hatása a belkereskedelemre. *Kereskedelmi Szemle* (5.) 4. 212–217.
- Berend T. Iván 1986: *Szocializmus és reform*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bjanógel József 1972: A lakosság fogyasztási színvonalának emelése, mint a népgazdaság fejlesztésének célja. *Kereskedelmi Szemle* (13.) 12. 15–18.

- Bren, Paulina 2012: Tuzex and the Hustler: Living It Up in Czechoslovakia. In: Bren, Paulina –Neuburger, Mary: *Communism Unwrapped. Consumption in Cold War Eastern Europe*. 27–48. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199827657.003.0001>
- Csikós-Nagy Béla 1982: *Gazdaságpolitika*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Feitl István – Mitrovits Miklós – Ripp Zoltán – Takács Róbert 2013: *Kérdések és válaszok a Kádár-korról*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Fenyő Imre 1962: A fogyasztási cikkek importjának problémái. *Kereskedelmi Szemle* (3.) 2. 68–72. 69–70.
- Fodor Béla (szerk.) 2009: *Zuglói Lexikon*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
- Gagyiova, Annina 2021: Legitimizing Socialism? Hard-Currency Stores and Western Goods in Hungary, 1956–1989. *Hungarian Studies Review* (48.) 1. 19–47. <https://doi.org/10.5325/hungarianstud.48.1.0019>
- Guentcheva, Rossitza 2009: Mobile Objects: CORECOM and the Selling of Western Goods in Socialist Bulgaria. *Études Balkaniques* (45.) 1. 3–28.
- Hammer Ferenc 2002: A Gasoline-Scented Sindbad: The Truck Driver as a Popular Hero in Socialist Hungary. *Cultural Studies* 2002. (16.) 1. 80–126. 111. <https://doi.org/10.1080/09502380110075270>
- Harmati Gábor 2009: *Utasejtő 60*. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest.
- Havasréti József 2006: *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neo-avantgárdban*. Typotex, Budapest.
- Herner Ernő 1989: Az adóreform hatása a gazdálkodói szféra feltételeinek változására. *Kereskedelmi Szemle* (30.) 1. 11–17.
- Imre János 1983: A szálláskapacitás, a vendéglátó- és bolthálózat hosszú távú fejlesztésének elvei Budapesten. *Kereskedelmi Szemle* (24.) 10. 25–30.
- Juhár Zoltán 1968: A fogyasztási cikkek importjának szerepe az áruellátásban. *Kereskedelmi Szemle* (9.) 6. 6–10.
- Juhár Zoltán 1986: Az idegenforgalom helyzete és feladata. *Kereskedelmi Szemle* (27.) 4. 1–7.
- Kamarás István 1996: A Mester és Margarita értelmezése. In: Kamarás István: *Olvasatok*. Osiris, Budapest, 94 – 136.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2014: Az utazás, mint szociális státuszbeli változás szemiotikai jelei. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *A mindennapi élet jelrendszereiből. Szocioszemiotikai tanulmányok*. Loisir, Budapest, 1–20. <https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2012.1-4.6>
- Kapitány Zsuzsa 1994: Az autóelosztástól az autópiacig. *Kereskedelmi Szemle* (35.) 4. 35–43.
- Kapitány Zsuzsa – Kornai János – Szabó Judit 1982: A hiány újratermelése a magyar autópiacra. *Közgazdasági Szemle* (29.) 3. 300–324.
- Klauber Mátyás 1989: Konvertibilis valutáért árusító boltok a KGST-országokban. *Figyelő* 1989. május 25. 19.
- Kornai János 2012: *A szocialista rendszer – Kornai János válogatott munkái 2*. Kalligram, Pozsony.
- Maczó Balázs (szerk.) 2018: *IBUSZ... mert úton lenni jó!* Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest.

- Majtényi György 2009: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
- Markos Béla – Kolacsek András 1961: *Idegenforgalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Miltényi Szilárdné 1986: Meinl-módszerek és hasznosításuk. *Kereskedelmi Szemle* (27.) 6. 52–54.
- Náray Péter 2010: *Nem Duna, Genfi tó*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Oláh Lászlóné 1991: A valutáért árusító nyílt árusítású üzletek fogyasztói érdekvédelmi vizsgálata. *Kereskedelmi Szemle* (32.) 1. 51–53.
- Osokina, Elena 2021: *Stalin's Quest for Gold: The Torgsin Hard-Currency Shops and Soviet Industrialization*. Cornell University Press, New York. <https://doi.org/10.1515/9781501758539>
- Pál László 1966: A Belkereskedelem deviza-szerző tevékenysége *Kereskedelmi Szemle* 1966. (7.) 2. 95–99.
- Papolczy Balázs 2017: *A magyarság helyzete a XXI. században*. L'Harmattan, Budapest.
- Szalay Károly 1970: Bulgakov, a mester. *Forrás* (2.) 6. 57–60.
- Tarnói Gizella 1990: „Az átmenet kinnal-keservvel fog járni” Interjú Surányi Györggyel. *Mozgó Világ* (16.) 3. 25–30.
- Török Róbert (szerk.) 2011: *Volt egyszer egy Csemege*. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest.
- Valuch Tibor 2008: Csepel bicikli, Caesar konyak, Symphonia, Trapper Farmer. A fogyasztás és a fogyasztói magatartás változásai a szocialista korszakban. *Múltunk* (53.) 3. 40–59. <https://doi.org/10.1017/S1074070800027978>
- Valuch Tibor 2013: *Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig*. Napvilág Kiadó, Magyarország.
- Valuch Tibor 2022: *Everyday Life under Communism and After. Lifestyle and Consumption in Hungary, 1945–2000*. CEU Press, Budapest – Bécs – New York. <https://doi.org/10.7829/9789633863770>
- Váradai Júlia 2019: Szubjektív történelem objektív felhangokkal. Beszélgetés Hardi Róberttel. *Mozgó Világ* online (29.) 6. <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00040/13Varady.html> – utolsó letöltés: 2019. január 20.
- Vathy Zsuzsa 2006: *Herend, az más. Tizenöt év a herendi porcelánmanufaktúra életében. 1990–2005*. Kortárs, Budapest.
- Zatlin, Jonathan R. 2007: *The Currency of Socialism: Money and Political Culture in East Germany*. Cambridge University Press, Cambridge.